

*Кирило Костянтинович Тетруєв,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0009-8872-8966*

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Постановка проблеми. У ході останніх глобальних процесів у світі видозмінюється багато подій і явищ, які потребують нових сучасних підходів і досліджень. Проблема протиправної поведінки залишається однією з ключових у галузі правознавства. Зростання рівня злочинності, диджиталізація нових форм девіантної поведінки, динамічні зміни в соціальному та політичному житті суспільства потребують сучасного аналізу з боку наукової спільноти. Необхідне осмислення низки актуальних проблем, що стосуються причин і наслідків протиправної поведінки, а також визначення шляхів її попередження. Будь-яке наукове дослідження потребує застосування різноманітних методологічних підходів, які допоможуть визначити наукову обґрунтованість та забезпечать достовірність результатів дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протиправної поведінки та методологічні підходи дослідження були предметом вивчення таких вчених, як: Ю. Баулін, В. Борсов, В. Тютюгін, Т. Гончарук, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко, В. Плішкін, О. Матюхіна, Є. Сластенко, С. Ягодзінський, С. Каламбет, С. Іванов, Ю. Півняк.

Поряд з цим, незважаючи на високий інтерес до теми методологічних підходів щодо визначення протиправної поведінки та значну кількість наукових праць, ця проблема є недостатньо дослідженою та потребує додаткових ефективних підходів.

Мета статті. Метою цієї статті є систематизація та аналіз основних методологічних підходів щодо дослідження протиправної поведінки, виявлення їх переваг та окреслення перспектив подальших досліджень для оцінки та профілактики правопорушень.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: історико-правовий, порівняльно-правовий, соціальний, психологічний та системний.

Основні результати дослідження. Питання про методологічні засади правових досліджень є важливим як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Філософські знання про основи закономірностей соціального розвитку та функціонування суспільства необхідно застосовувати як вихідні позиції при вивченні протиправності як соціального явища, особистості правопорушника, детермінант протиправної поведінки та заходів запобігання їм. У кожному конкретному дослідженні може використовуватися комплекс наукових підходів, принципів та методів наукового пізнання.

Методологія може виступати в широкому сенсі – як вчення про принципи і методи наукового дослідження, та вузькому – вивчення конкретних методів наукового дослідження.

Методологія з точки зору філософії розуміється як вчення про методи пізнання світу, сукупність прийомів дослідження, що їх застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [6]. В. Медвідь, Ю. Данько, І. Коблянська визначають методологію як «систему принципів наукового дослідження; вчення про науковий метод пізнання законів природи за допомогою сукупності методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [7, с. 89]. С. Каламбет, С. Іванов, Ю. Півняк зазначають, що «методологія – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень або вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності» [5, с. 30].

Т. Тарахонич зазначає, що методологія не є самостійною наукою, локальною галуззю наукового знання, яка існує ізольовано від всієї системи наук. Вона є загальнонауковим феноменом, притаманним науці загалом і кожній її галузі зокрема. Структурно методологія включає ряд компонентів, серед яких слід виокремити систему методів (загальнонаукові та приватно-наукові методи

пізнання) та вчення про них, певну світоглядну позицію дослідника та загальнотеоретичні принципи [11, с. 21].

Узагальнивши, слід підкреслити, що методологія – це наука про пізнання, а методологічні підходи дослідження – це система принципів, методів, засобів та прийомів наукового аналізу досліджуваного об'єкта. У контексті протиправної поведінки це означає залучення різних наукових парадигм (соціологічної, психологічної, юридичної, біосоціальної тощо) для комплексного вивчення причин, форм, механізмів та наслідків правопорушень.

Методологія передбачає не лише вибір певної сукупності методів, а й визначення загальнонаукових принципів (системності, історизму, об'єктивності, міждисциплінарності), які забезпечують глибоке розуміння об'єкта дослідження. Варто зазначити, що від правильно обраної методології залежить досягнення визначеної мети, завдань дослідження, вирішення окресленої проблематики і отримання бажаних результатів, а помилки на даному етапі можуть призвести до загальної хибності всього наукового дослідження. Методологія науки, ґрунтуючись на загальнофілософських принципах і законах, історично виникла і розвивається на основі гносеології (філософської теорії пізнання) та епістемології (філософської дисципліни, в якій досліджується знання як таке) [3, с. 86].

Насамперед акцентуємо увагу на методологічних підходах, які вдосконалюються разом із розвитком науки і суспільства. Саме методологія визначає, з якої позиції й за допомогою яких інструментів досліджується соціально-правове явище. Тож можна сказати, що успіх дослідження значною мірою залежить від правильно обраного методологічного підходу, його актуальності й відповідності сучасному стану розвитку науки і суспільства.

Вибір конкретних методів дослідження зумовлений характером фактичного матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження. Метод у перекладі з грецької означає – спосіб пізнання. У науці немає єдиного й вичерпного визначення поняття методу. Під методом у філософії розуміється сукупність прийомів, операцій, способів практичного або теоретичного освоєння дійсності. Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності. В одній і тій самій галузі може бути використано кілька методик, які постійно вдосконалюються під час наукової роботи [12, с. 114].

Акцентуємо увагу на основних методологічних підходах, спираючись на які, можна дослідити поняття протиправної поведінки, а саме: антропологічний підхід, комунікативний підхід, соціологічний підхід, психологічний підхід, правовий підхід, кримінологічний підхід, біосоціальний підхід.

Методологічні підходи визначають, як саме тлумачити поняття «протиправна поведінка». Найбільш універсальним методологічним підходом пізнання соціальних явищ є антропологія із своїм комунікативним методом дослідження [2, с. 25].

Антропологічний підхід вивчає людину в контексті її культури, звичаїв, норм та традицій. У контексті дослідження протиправної поведінки цей підхід дає змогу зрозуміти, як саме культурні та соціальні особливості людини впливають на формування і походження девіантної поведінки, як саме відбувається соціалізація правопорушника та які установки лежать у його діях. Досліджувати дії правопорушника слід з психологічної точки зору, адже його дії мають причинно-наслідковий зв'язок. Антропологічно-комунікативний підхід у дослідженні правової поведінки об'єднує теоретичну та практичну сферу буття правової поведінки.

Комунікативний підхід є фундаментальною складовою сучасної методології та полягає в аналізі взаємодії людини в суспільстві на основі її дискурсу, символів і знаків спілкування, тембру голосу тощо. Цей підхід вказує, яким чином людина формує, пояснює або навіть виправдовує свою протиправну поведінку. Завдяки цьому підходу можна охарактеризувати антикультурні та субкультурні комунікативні моделі поведінки. Комунікативний підхід може бути широко застосований для аналізу спілкування в соціальних мережах. Саме процеси диджиталізації часто стають причиною нових проявів протиправної поведінки на просторах Інтернету, зокрема, наприклад: сталкінг, кіберпереслідування або булінг.

Для того щоб зрозуміти витоки та причини існування різноманітних явищ, слід звернутись до історико-правового підходу. Історико-правовий підхід у методології наукового дослідження є

основним компонентом історичної та юридичної парадигм наукового пізнання і містить історико-правову теорію, загальнонаукові та спеціальні взаємозалежні принципи та методи дослідження правової реальності, що розкривають сутнісні ознаки явища чи процесу в історичній ретроспективі. Історико-правовий методологічний підхід своєю чергою інтегрує спеціальні методи дослідження, які є найбільш іманентними до предмета пізнання, а саме історико-порівняльний метод, порівняльно-правовий метод, історико-правовий порівняльний метод, формально-юридичний метод; контент-аналіз історико-правових джерел тощо [4, с. 165]. Історико-правовий підхід дає змогу зрозуміти, як саме трансформувалися уявлення про протиправну поведінку в різні епохи. Цей підхід особливо важливий для аналізу змін у кримінальному законодавстві, визначення поняття протиправної поведінки, а також відслідковування еволюції правосвідомості суспільства. Так, В. Тацій наголошував, що правова оцінка діяння повинна враховувати не лише чинні норми, а й історичну традицію, контекст формування норми та правосвідомості певного періоду [1, с. 78]. Тож історико-правовий підхід дає змогу зрозуміти ідеологічну зумовленість правопорушення. Як наприклад, у радянський період певні діяння вважались злочинними не з огляду на суспільну небезпеку, а з огляду ідеологічної доцільності.

У зв'язку з інтеграцією України до ЄС науковці все частіше звертаються до порівняльного правового підходу, що дає змогу здійснювати аналіз міжнародних юридично-правових систем. Порівняльно-правовий підхід перетинається з філософсько-правовим і логіко-семантичним методами при аналізі формування поняття злочину та протиправної поведінки. Порівняльно-правовий підхід дає змогу враховувати міжнародний досвід та як наслідок адаптуватися до національного законодавства. Цей підхід полягає в систематичному зіставленні правових норм, інститутів різних держав для виявлення спільних рис і відмінностей. Це дає змогу класифікувати правові явища та встановлювати закономірності їх розвитку.

О. Сkochиліас-Павлів використовує порівняльно-правовий метод для аналізу правових переваг, таких як імунітети, пільги та привілеї, у контексті правоохоронної діяльності [10]. Підкреслюється важливість урахування міжнародного досвіду при формуванні ефективної правоохоронної політики та профілактики правопорушень. Як відомо, порівняльно-правовий підхід включає прийоми збору та вивчення фактів, аналізу, абстрагування, порівняння, оцінювання та узагальнення. Це дає змогу дослідникам установлювати закономірності, класифікувати правові явища та перевіряти гіпотези щодо ефективності правових норм у різних правових системах.

Доволі часто у своїх дослідженнях науковці застосовують для аналізу системний підхід. Системний підхід належить до обсягу загальнонаукової методології дослідження та пізнання складних об'єктів і використовується в усіх сферах науки, техніки, управління та ін. Сутність системного підходу міститься в розгляді об'єктів як систем тих чи інших правових явищ. Пізнання на основі системного підходу передбачає такі етапи: 1) визначення елементів системи; 2) визначення зв'язків елементів у системі; 3) дослідження функціонування елементів у системі; 4) дослідження функціонування системи загалом; 5) дослідження історії системи; 6) інтеграція знань з метою: створення теорії функціонування системи та управління нею та розроблення програми управління системою [9, с. 130]. Системний підхід дає змогу розглянути протиправну поведінку не як ізольоване явище, а як елемент складної правової системи, що функціонує у взаємозв'язку з психологічними, економічними, культурними та політичними чинниками. Саме системне моделювання дає змогу виявляти прогалини у функціонуванні правових інститутів та дає змогу виявити багаторівневі механізми девіантної поведінки.

Структурний принцип своєю чергою дає змогу зрозуміти портрет особистості правопорушника, його основні складові, місце протиправної поведінки в структурі держави та соціальної системи загалом. Важливим також є застосування діяльнісного принципу, що передбачає вивчення особистості суб'єкта протиправних дій через поняття діяльності та провідної діяльності. Протиправна діяльність не є провідною діяльністю випадкового правопорушника, вона є такою в злочинних організаціях.

Соціально-ідеологічний підхід у дослідженні протиправної поведінки передбачає вивчення впливу ідеологічних систем, політичної культури, моральних установок, суспільних цінностей та масової свідомості на правосвідомість особистості та її схильність до правопорушень. Застосування соціально-ідеологічного підходу можна застосовувати для аналізу медіа, соціальних мереж

і різних сучасних освітніх програм. Таким чином можна виявити ідеологічні причини правопорушень, які не зафіксовані в кримінальному законодавстві, оцінити ефективність державної політики щодо правової свідомості. Політична ситуація в державі відображається на поведінкових настроях суспільства. Ю. Шемшученко зазначав, що «ідеологічна криза суспільства майже завжди супроводжується зростанням рівня правопорушень» [13]. Глобальні злочини стають наслідком протиправної поведінки, яку держава не може викоренити в суспільстві. Усе частіше зростання випадків розв'язання збройних конфліктів і порушення законів, звичаїв ведення війни та запровадження заходів, покликаних знищити чи обмежити права етнічних чи інших меншин тощо, упродовж тривалого періоду історії змушує світову спільноту вживати відповідних заходів протидії та покарання. Ідеологічний вакуум у перехідних суспільствах створює ґрунт для легітимації протиправної поведінки через знецінення загальнолюдських норм. Соціально-ідеологічний підхід дає змогу проаналізувати протиправну поведінку та зробити висновок, що з часом неприйнятна девіантна поведінка набуває легітимації в ході сучасного розвитку. Тому протиправна поведінка у XXI столітті має зовсім інший прояв, аніж на початку XX століття, а соціально-ідеологічний підхід вказує на це.

Аналіз останніх досліджень дедалі більше звертає увагу на зростання рівня протиправної поведінки та набуття нових форм злочинності. Так, Д. Пеца і Я. Росоха розглядають вплив війни на зростання девіантної поведінки в Україні. Автори підкреслюють, що воєнні дії спричиняють психологічні травми, соціальну ізоляцію та економічну нестабільність, що своєю чергою веде до зростання агресії, суїцидальних тенденцій і правопорушень [8]. Вони також зазначають, що відсутність ефективних механізмів регулювання девіантної поведінки може призвести до її подальшого поширення, що становить загрозу для психологічного добробуту населення та соціально-економічного становища держави.

Висновки. У сучасному суспільстві проблема протиправної поведінки залишається однією з ключових у галузі правознавства, соціології, психології та кримінології. Зростання рівня злочинності, поява нових форм девіантної поведінки, а також динамічні зміни в соціально-економічному та політичному житті суспільства потребують поглибленого наукового аналізу причин, умов і механізмів протиправної поведінки. У цьому контексті особливої значущості набуває необхідність методологічного осмислення дослідження цього явища, визначення ефективних підходів до його пізнання, діагностики та запобігання.

Методологія – це наука про пізнання, а методологічні підходи дослідження – це система принципів, методів, засобів і прийомів наукового аналізу досліджуваного об'єкта. У контексті протиправної поведінки це означає залучення різних наукових парадигм (соціологічної, психологічної, юридичної, біосоціальної тощо) для комплексного вивчення причин, форм, механізмів та наслідків правопорушень.

Саме методологія визначає, з якої позиції й за допомогою яких інструментів досліджується соціально-правове явище. Тож можна сказати, що успіх дослідження значною мірою залежить від правильно обраного методологічного підходу, його актуальності й відповідності сучасному стану розвитку науки та суспільства.

Список використаних джерел

1. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2010.
2. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2011, 384 с.
3. Гончарук Т. В. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / за заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль, 2014. 277 с.
4. Долгорученко К. Історико-правовий підхід у методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди райху на окупованих українських територіях. *Юридичний вісник*. 2019/4. С. 161–166.
5. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Дніпропетровськ: видавництво Маковецький, 2015. 191 с.
6. Матюхіна О. А., Сластенко Є. Ф., Ягодзінський С. М. *Словник філософських термінів*. URL: <http://sophia.nau.edu.ua/2010-07-29-11-48-45/2010-07-29-11-51-27/162-2010-08-06-20-34-17>

7. Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях): навчальний посібник. Суми: СНАУ, 2020. 220 с.
8. Пеца Д. Д., Росоха Я. М. Девіантна поведінка за умов воєнного стану: чинники, наслідки, механізми впливу. *Аналітичне порівняльне правознавство* / ДВНЗ «УжНУ». Ужгород, 2025. № 1. С. 53–57.
9. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.
10. Скочиляс-Павлів О. В. Роль правових переваг у реалізації правоохоронної діяльності держави та профілактиці протиправної поведінки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2022. № 13. С. 125–132.
11. Тарахонич Т. І. Методологічні аспекти дослідження правового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 45. С. 20–26.
12. Тарелкін Ю. П. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. 196 с.
13. Шемшученко Ю. М. Правова ідеологія: сучасний стан і перспективи. *Вісник НАН України*. 2021.

References

1. Baulin Yu. V., Borsov V. I., Tiutiuhin V. I. ta in. *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk* / za red. prof. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. 4-te vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv: Pravo, 2010.
2. Bobrovnyk S. V. Kompromis i konflikt u pravi: antropologohokomunikatyvnyyI pidkhdid do analizu: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2011, 384 s.
3. Honcharuk T. V. Osnovy naukovykh doslidzhen: navch. posib. / za zah. red. T. V. Honcharuk. Ternopil, 2014. 277 s.
4. Dolhoruchenko K. Istoryko-pravovyi pidkhdid u metodolohii doslidzhennia diialnosti spetsviddil «Vineta» ministerstva prosvity i propahandy raikhu na okupovanykh ukrainskykh terytoriiakh. *Iurydychnyi visnyk*. 2019/4. S. 161–166.
5. Kalambet S. V., Ivanov S. I., Pivniak Yu. V. Metodolohiia naukovykh doslidzhen: navchalnyi posibnyk. Dnipropetrovsk: vydavnytstvo Makovetskyi, 2015. 191 s.
6. Matiukhina O. A., Slastencko Ye. F., Yahodzinskyi S. M. *Slovnyk filozofskykh terminiv*. URL: <http://sophia.nau.edu.ua/2010-07-29-11-48-45/2010-07-29-11-51-27/162-2010-08-06-20-34-17>.
7. Medvid V. Yu., Danko Yu. I., Koblianska I. I. Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen (u strukturno-lohichnykh skhemakh i tablytsiakh): navchalnyi posibnyk. Sumy: SNAU, 2020. 220 s.
8. Petsa D. D., Rosokha Ya. M. Deviantna povedinka za umov voiennoho stanu: chynnyky, naslidky, mekhanizmy vplyvu. / DVNZ «UzhNU». Uzhhorod, 2025. № 1. S. 53–57.
9. Plishkin V. M. Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav: pidruchnyk / za red. Yu. F. Kravchenka. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy, 1999. 702 s.
10. Skochyliias-Pavliv O. V. Rol pravovykh perevah u realizatsii pravookhoronnoi diialnosti derzhavy ta profilaktytsi protypravnoi povedinky. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriia: Pravo*. 2022. № 13. S. 125–132.
11. Tarakhonych T. I. Metodolohichni aspekty doslidzhennia pravovoho rehuliuвання. *Derzhava i pravo. Iurydychni i politychni nauky*. 2009. Vypusk 45. S 20–26.
12. Tarielkin Yu. P. Metodolohiia naukovykh doslidzhen: navch. posib. Sumy: Vydavnytstvo SumDPU im. A. S. Makarenka, 2010. 196 s.
13. Shemshuchenko Yu. M. Pravova ideolohiia: suchasnyi stan i perspektyvy. *Visnyk NAN Ukrainy*, 2021.

Тетруєв К. К. Протиправна поведінка: методологічні підходи дослідження

У статті міститься загальний огляд таких понять, як «протиправна поведінка», «методологія», «методологічні підходи».

У ході дослідження визначено, що явище протиправної поведінки потребує додаткового аналізу та вивчення. Визначено, що методологія з точки зору філософії визначається як вчення про методи пізнання світу, сукупність прийомів дослідження, що їх застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання. Наукові підходи до правового розуміння, тлумачення та оцінки соціального феномену поведінки особистості змінювались і продовжують змінюватись відповідно до сучасних подій протягом багатьох століть. Підкреслено, що успіх дослідження значною мірою залежить від правильно обраного методологічного підходу, його актуальності і відповідності сучасному стану розвитку науки і суспільства.

Виокремлено основні методологічні підходи, спираючись на які, можна охарактеризувати поняття протиправної поведінки, а саме: соціологічний підхід, психологічний підхід, правовий підхід, кримінологічний підхід, біосоціальний підхід.

Ключові слова: методологія, методологічні підходи, методологія наукового пізнання, протиправна поведінка, методи.

Tetruiev K. K. Illegal behavior: methodological approaches to research

The article contains a general overview of such concepts as «illegal behavior», «methodology», «methodological approaches».

During the study, it was determined that the phenomenon of illegal behavior requires additional analysis and study. It was determined that methodology from the point of view of philosophy is defined as the doctrine of methods of cognition of the world, a set of research techniques that are used in any science in accordance with the specifics of the object of its cognition. Scientific approaches to the legal understanding, interpretation and assessment of the social phenomenon of individual behavior have changed and continue to change in accordance with modern events for many centuries. It is emphasized that the success of the study largely depends on the correctly chosen methodological approach, its relevance and compliance with the current state of development of science and society.

The main methodological approaches are identified, based on which the concept of illegal behavior can be characterized, namely: sociological approach, psychological approach, legal approach, criminological approach, bio-social approach.

Key words: methodology, methodological approaches, methodology of scientific knowledge, illegal behavior, methods.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-454-459